ڊاڪٽر نواب ڪاڪا / رضا علي سهتو

'سنڌي ٻولي تحريڪ' جي پسمنظر ۾ لکيل ڪهاڻين جو جائزو

Review of stories written in the context of 'Sindhi Language Movement'

Abstract:

The language has always been the symbol of any nation's identity in the world beside its communicative role. Currently, there are around 7,000 languages spoken in the world. Some languages possess a rich linguistic structure and grammar, while others face various problems, including the threat of extinction.

The Sindhi language was different from what we know it to be now. It has gone through the critical phases of phonemic change, syntax composition, letter alterations and even existential threat due to supremacy of invaders and colonial powers. The Sindhi language spoken history is a complex venture that provides the historical record of threat and how the speakers of language become the custodian to carry the oral traditions to safeguard the language. Countless gratitude to the writers and literary figures of the day, who have always been willing to assist the Sindhi language against any and all obstacles of the era. In this way, storywriters have not lagged behind and have given the most at the highest levels in promoting, revitalising and safeguarding the Sindhi language.

This research paper examines and evaluates the literary works of five story writers in order to determine significance of storytelling as a powerful linguistic expression and to highlight the vivid account of fictional characters and events that reflect real-world experiences in order to demonstrate the value of rich language.

Keywords: *Sindhi language movement, linguistic extinction, identity, pre-partition, post partition.*

خلاصو:

ٻولي، ابتدا کان انسانن جي وچ ۾ هڪ پاسي جتي رابطن جو ذريعو رهي آهي، اتي ڪنهن بہ قوم جي سڃاڻپ ۾ اهم ڪردار نڀائي ٿي. دنيا ۾ ڪيترين ئي ٻولين ڳالهيون وڃن ٿيون.

سنڌي ٻوليءَ جو شمار انهن ٻولين ۾ ٿئي ٿو جيڪي قدامت جي لحاظ کان دنيا جون تمام پراڻيون ۽ شاهوڪار ٻوليون آهن. سنڌي ٻوليءَ سان تاريخ جي مختلف دؤرن ۾ ڌارين جي يلغار سبب متيپيد پڻ روا رکيو ويو پر اها بہ حقيقت آهي تہ ڏکين حالتن ۾ بہ سنڌي ٻوليءَ جي بقا لاءِ عام سنڌي ماڻهوءَ توڙي اديب ۽ دانشور طبقو پنهنجي مادري زبان کي بچائڻ لاءِ اڳتي آيو. هن پوري معاملي ۾ ڪهاڻيڪار بہ پوئتي ناهن رهيا. جڏهن جڏهن سنڌيءَ ٻوليءَ مٿان ڏکيا ڏينهن آيا تہ شاعرن ۽ ڪهاڻيڪارن پنهنجي تخليقن سان ان جو برملا اظهار ۽ دفاع ڪيو. هن تحقيقي مقالي ۾ سنڌي ڪهاڻي ڪيتر مان، پنج نمائنده ڪهاڻين، جيڪي سال 2000ع کان اڳ ٻوليءَ جي بقا کي موضوع بڻائي لکيون ويون جو انتخاب ڪري، انهن جو جائزو ورتو ويو آهي.

تعارف

علم الانسان (انٿراپالاجي) موجب ارتقا سان گڏ ٻولي، هميشہ انسان جي بنيادي سڃاڻپ رهي آهي. اها ٻولي ئي آهي، جيڪا جتي سماجن کي پاڻ ۾ ڳنڍيو اچي، اتي اها معاشري جي بقا ۽ ترقيءَ لاءِ بہ لازمي ٿيو پوي، ٻولي، جيڪا انسانن جي وچ ۾ انهن جو الڳ تشخص برقرار رکي ٿي. نتيجي ۾ جڏهن بہ ڪنهن ٻوليءَ تي ڏکيا ڏينهن آيا تہ ان جي اهميت ۽ سڃاڻپ برقرار رکڻ ۽ بچائڻ لاءِ سماج ۾ مزاحمتي تحريڪن جنم ورتو.

سنڌي ٻوليءَ جو ذڪر ڪجي تہ اها بہ تاريخ جي مختلف دورن ۾ ڏکيائين جو شڪار رهندي آئي آهي. انگريزن جي دؤر ۾ جتي سنڌي ٻوليءَ کي سرڪاري ٻوليءَ جو درجو ڏئي، ان جي ترقي ۽ ترويج لاءِ 'الف — بي' جوڙي وئي. اتي مختلف تحقيقن مان اهو پڻ ثابت ڪيو ويو تہ سنڌي دنيا جي قديم ترين ۽ شاهوڪار ٻولين منجهان هڪ آهي.

انگريزن جي دؤر ۾ سنڌي ٻوليءَ لاءِ جيتريون آسانيون پيدا ڪيون ويون. ورهاڱي کانپوءِ اها اوترين ئي ڏکيائن مان گذري رهي آهي. ان جا اثر جتي هڪ پاسي سنڌي سماج جي مختلف پاسن تي محسوس ٿين ٿا، اتي سنڌي ادب، خصوصي طور مختصر سنڌي ڪهاڻين ۾ پڻ نظر ايندا رهيا آهن.

هن تحقيقي مقالي ۾ چونڊ پنجن سنڌي ڪهاڻين:

1. نظريہ اسلامستان ـ رسول بخش پليجو
2. عشق ۽ انٽرويو— امر جليل
3. منظر ـ جنهن جو ڪو انت ڪونهي ـ نورالهديٰ شاهه
4. حمود الرحمان رپورٽ جو گم ٿيل باب — امر جليل
5. ڪهاڻي ’اتساهه جو موت — منير احمد مانڪ

جو جائزو ورتو ويو آهي. هنن ڪهاڻين کي ان وقت سنڌي ٻوليءَ سان درپيش مسئلن جي آڌار تي ’نمائنده ڪهاڻيون‘ چئجي تہ بہ گهٽ نہ ٿيندو. تحقيق ۾ چاٽايل ڪهاڻين جي جائزي کان اڳ ورهاڱي کانپوءِ سنڌي ٻوليءَ سان پيش ايندڙ مسئلن جو پڻ مختصر بيان ڪيو ويو آهي، جئين پڙهندڙ معاملي جي نزاڪت جو ادراڪ ڪري سگهن.

ورهاڱي کانپوءِ ٻولين سان ابتدائي مسئلا

پاڪستان جي قيام کانپوءِ ان جي مختلف علائقن ۾ ٻولين لاءِ ڪيترن ئي مسئلن جنم ورتو. سڀ کان پهرين وڏي اڪثريتي صوبي بنگال سان ٻوليءَ جي بنياد تي مت ڀيد روا رکيو ويو. 1948 ڌاري ملڪ جي پهرئين گورنر جنرل محمد علي جناحَ، ڍاڪا يونيورسٽيءَ ۾ اعلان ڪيو تہ اردو متحده پاڪستان جي قومي ٻولي هوندي. محمد علي جناح جي اهڙي اعلان تي ان وقت تہ خاموشي اختيار ڪئي وئي، پر چئن سالن جي اندر ”21 فيبروري 1952 ۾ ’بنگالي ڀاشا اندولن‘ شروع ٿيو. ڍاڪا يونيورسٽيءَ جي شاگردن ۽ استادن هڪ زبردست جلوس ڪڍيو. پوليس سختي جو مظاهرو ڪندي گولي هلائي، جنهن ۾ ڪيئي شاگرد مارجي ويا ۽ تحريڪ زور وٺي وئي. ڪيترن ئي سالن جي ڇڪتاڻ بعد 1956 ۾ بنگاليءَ کي قومي ٻولي جو درجو ڏنو ويو. اردوءَ جي حامي ’باباءِ اردو‘ مولوي عبدالحق، جلوس ڪڍي سرڪار کي غدار ڪوٺيو ۽ رئيس امروهي، جنگ اخبار ۾ ”اردو ڪا جنازه هي ذرا ڌوم سي نڪلي“ لکي اردو آباديءَ ۾ اشتعال وڌايو، پر بنگال جو عوام متحد ۽ منظم ٿي پنهنجي حقن لاءِ وڙهيو ۽ پنهنجي ٻولي کي قومي ٻولي جو درجو ڏياريو.“ (1) جڏهن تہ اولہ پاڪستان ۾ قديم ٻولين کي مقامي قرار ڏيندي، انهن سان بہ اڪيائيءَ جو سلسلو ختم نہ ٿيو. سال 1949 ۾ سنڌ يونيورسٽي اڃا ڪراچي ۾ هئي تہ وزيراعظم لياقت علي خان هڪ نوٽيفڪيشن جاري ڪيو تہ:

”جيئن تہ هاڻي ڪراچي پاڪستان جي گادي واري شهر جي حيثيت ۾ وفاقي سرڪار جي ماتحت آهي، ان لاءِ ڪراچي جي تعليمي ادارن مان سنڌيءَ کي لازمي تعليم طور ختم ڪيو وڃي ٿو. گڏوگڏ ڪراچي ۾ قائم لاتعداد پرائمري ۽ سيڪنڊري اسڪول ختم ڪيا ويا.“ (2)

سال 1954 ۾ ڪراچي ميونسپل ڪارپوريشن فيصلو ڪيو تہ ميونسپل جو وهنوار سنڌيءَ بجاءِ اردوءَ ۾ هلايو ويندو. 1956 ۾ ڪراچي يونيورسٽيءَ جي سينڊيڪيٽ فيصلو ڪيو تہ:

”يونيورسٽي ۾ قائم سنڌي ٻوليءَ جي شعبي کي ان لاءِ بند ڪيو ٿو وڃي جو هاڻي ڪراچي ۾ سنڌي شاگردن جو ايترو تعداد ناهي رهيو. جڏهن تہ انهن ڏينهن ۾ ٻہ اٽڪل ٻہ هزار شاگردن يونيورسٽي انتظاميہ وٽ درخواستون جمع ڪرايون تہ کين سنڌيءَ ۾ امتحان ڏيڻ جي اجازت ڏني وڃي. ان کان اڳ 1953 ۾ پاڪستان سرڪار جي وزير تعليم فضل الرحمان ڪراچي ۾ آل پاڪستان ايجوڪيشن ڪانفرنس ۾ تجويز ڏني تہ پاڪستان جيئن تہ اسلام جي نالي تي وجود ۾ آيو آهي، ان ڪري هاڻي تعليمي نصاب عربي ڪيو وڃي.“ (3)

سنڌي ٻوليءَ سان اهڙي سلوڪ جي خلاف مقامي طور ڪاوڙ ۽ ڪروڌ کي جنم ڏنو. ان جو اظهار عام جام ٿيڻ لڳو. نتيجي ۾

”1972 ڌاري سنڌ اسيمبليءَ اندر سنڌي ٻوليءَ جي ترقي، ترويج ۽ صوبائي لکپڙهہ جي زبان جو هڪ بل سنڌ اسيمبليءَ ۾ پيش ڪيو ويو. اردوءَ جي حمايتي سياسي اڳواڻن مخالفت ڪئي. ساڳئي جنگ اخبار ۾ رئيس امروهيءَ اڳيون قطعو وري لکيو ۽ فساد ڦهلايو. اهڙي طرح هر دؤر ۾ اردوءَ جي ناعاقبت انديش حمايت جي ڪري اصلوڪن ماڻهن جي حقن کي پائمال ڪيو ويو. ائين جيئن بنگال ۾ ڪيو ويو هو.“ (4)

سنڌي ٻوليءَ سان اهڙي سلوڪ جي خلاف سنڌي ماڻهن جو احتجاج فطري هو. سنڌ اندر ٻوليءَ جي بنياد تي فساد شروع ٿي ويا. ڪراچي، حيدرآباد، سکر ۽ نوابشاهہ ۾ سنڌين جي گهرن ۽ دڪانن تي حملا ڪري لٽ ڦر ڪئي وئي. انهن هنگامن ۾ 10 جولاءِ 1972 تي سنڌ زرعي يونيورسٽيءَ جي ٻن شاگردن کي ٽنڊو ڄام ۽ 07 آگسٽ 1972 تي ٽيڪنيڪل ڪاليج حيدرآباد جي استاد کي شهيد ڪيو ويو. سرڪار سنڌ ۾ شديد وِڳوڙن سبب ڪراچي، حيدرآباد، سکر، نوابشاهہ ۽ لاڙڪاڻي ۾ ڪرفيو نافذ ڪري فوج کي طلب ڪيو. ان وقت جي سرڪار کي اندازو ٿي ويو تہ سنڌي ماڻهو پنهنجي ٻوليءَ بابت ڪيترا نہ حساس آهن.

”وزير اعظم ذوالفقار علي ڀُٽي سنڌ جي مختلف علائقن جو دورو ڪيو. ان سان گڏ ذوالفقار علي ڀٽي، ٻوليءَ معاملي تي قومي اسيمبليءَ ۾ تقرير ڪان وٽي، سنڌ جي وڏن شهرن جي دوري دوران ڪيل تقريرن ۾ سنڌي ٻوليءَ ۽ اردوءَ جي فني ۽ ملڪي حيثيت متعلق صاف نموني ۾ واضح ڪيو تہ سنڌي ٻوليءَ کي پنهنجو حق مليو آهي ۽ اردو ٻوليءَ کي ڪوبہ خطرو ناهي.“ (5)

ذوالفقار علي ڀٽي جي تقريرن جا ڪجهہ اقتباس هن ريت آهن:

- ”اردو سڄي ملڪ جي ٻولي آهي، سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ جا ماڻهو اردو ٻولي ڄاڻن ٿا. ڪير بہ ان حقيقت کان انڪار ڪري نٿو سگهي.
- فسادن کان اڳ ڪير بہ ائين نٿي چئي سگهيو تہ سنڌ جو ڪو بہ ماڻهو اردو نٿو چاهي. اردوءَ کي خطري جو ڪو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. فقط اها ڪوشش ڪئي ويئي آهي تہ سنڌ صوبي جي ٻوليءَ جي استعمال ۽ ان ۾ تعليم ڏيڻ کي ترقي ڏياري وڃي.
- اوڀر پاڪستان وانگر ٻوليءَ جو مسئلو سنڌ ۾ بہ پيدا ٿي رهيو آهي، جنهن کي حل ڪرڻو پوندو.
- سنڌي هڪ قديم ٻولي آهي. انگريزن جڏهن سنڌ تي قبضو ڪيو هو تڏهن چارلس نيپيئر چيو هو تہ ٻوليءَ سان هٿ چراند ڪرڻ جي ڪابہ ڪوشش نہ ڪئي وڃي. جڏهن سنڌ بمبئيءَ ۾ شامل هئي، ان وقت بمبئي يونيورسٽيءَ ۾ بہ سنڌي پڙهائي ويندي هئي ۽ 1954 ۾ ون يونٽ جي قيام تائين اها سرڪاري ٻولي هئي، جنهن کان پوءِ حڪم جاري ڪري ان تي بندش وجهي ڇڏي هئي.
- ٻوليءَ واري بل کي لاڳو ڪرڻو پوندو. ڇاڪاڻ تہ مان نٿو چاهيان تہ سنڌ جي عوام ۾ پاڪستان لاءِ نفرت پيدا ٿئي. اردوءَ کي ڪوبہ خطرو ناهي. ڇاڪاڻ تہ اها پنجاب ۽ هندستان ۾ ڳالهائي وڃي ٿي، پر سنڌيءَ لاءِ خطرو پيدا ڪيو ويو آهي. اهوئي سبب جو سنڌ ۾ ماڻهن جا جذبات شديد ٿي ويا آهن.
- آزاديءَ جي وقت جتي ڏهہ سنڌي هوندا هئا، اتي فقط هڪڙو ڄڻو اردو ڄاڻندو هو پر اڄ سنڌ جي ڪنڊڪڙڇ ۾ رهندڙ هرڪو سنڌي اردو ڄاڻي ٿو.
- هاڻي ڪجهہ اهڙا اشتهار لڳايا ويا آهن، جن ۾ چيو ويو آهي تہ ملڪ کي هڪ پاڪستاني صدر کپي، ’سنڌي‘ نہ کپي. افسوس، ماڻهن اهڙن نعرن جي منطق کي سمجهڻ تي غور نہ ڪيو آهي. ڇا انهن نعرن جو مقصد اهو ناهي تہ هڪ سنڌي

ڪڏهن بہ پاڪستاني ٿي نٿو سگهي؟ جڏهن سنڌي پاڪستاني نٿو ٿي سگهي تہ پوءِ هو پاڪستان جو صدر بہ نٿو ٿي سگهي مان سنڌ جي ٻوليءَ کي بدلائي نٿو سگهان, انهيءَ سلسلي ۾ مان هر خطري کي منهن ڏيڻ لاءِ تيار آهيان."(6)

ڪجهہ عرصي اندر سنڌي ماڻهن پاران قاضي فيض محمد ۽ شيخ اياز جي اڳواڻيءَ ۾, اردو ڳالهائيندڙن طرفان رئيس امروهويءَ جي قيادت ۾ ڳالهيون ٿيون. گڏيل مشاورت سان هيٺيون ترميمي بل پاس ڪيو ويو. هن بل جي پاس ڪرائڻ ۽ نفاذ ۾ سنڌ جي مختلف سماجي ۽ سياسي تنظيمن, اديبن ۽ عام ماڻهن جو وڏو ڪردار رهيو.

بل جا خاص نُڪتا:

- "جيئن تہ اسلامي جمهوريہ پاڪستان جي عبوري دستور جي آرٽيڪل 267۾ مهاڳ ڄاڻايو ويو آهي تہ قومي زبانن جي حيثيت کي نقصان پهچائڻ کان سواءِ, صوبائي قانون جي ذريعي, قومي ٻوليءَ سان گڏ, هڪ صوبائي ٻوليءَ جي سکيا, واڌاري ۽ استعمال لاءِ اُپاءَ تجويز ڪري سگهجي ٿو.
- جيئن تہ سنڌي ٻولي سرڪاري ڪاتن ۽ آفيسن ۾ استعمال ٿي رهي هئي. ان سان گڏ سنڌي ٻولي تعليمي ادارن ۾ پڙهائيءَ لاءِ لازمي مضمون هئي, پر ان کي مارشل لا اختياري وارن جي زباني حڪم تي ختم ڪيو ويو هو. اهڙين حالتن صوبي سنڌ جي فطري آرزو ۽ خواهش آهي تہ سنڌي ٻوليءَ جي سکيا ۽ استعمال کي ترقي ڏني وڃي.
- هن ايڪٽ کي سنڌي ٻوليءَ جي سکيا, واڌارو ۽ استعمال چيو ويندو. اهو هڪدم عمل ۾ ايندو ۽ پوري سنڌ صوبي ۾ لاڳو ٿيندو.
- سنڌيءَ کي سنڌ صوبي جي صوبائي ٻوليءَ جي طور تي ڏنو ويندو.
- اهڙن سيني ادارن ۾ چوٿين کان ٻارهين ڪلاس تائين سنڌيءَ جي سکيا تعليم ڏني پئي وڃي, سنڌي ۽ اردوءَ کي لازمي مضمونن جي حيثيت هوندي
- لازمي مضمون جي حيثيت ۾ سنڌيءَ جي شروعات هيٺين سطح يعني چوٿين ڪلاس کان عمل ۾ آندي ويندي ۽ درجي بدرجي, جيئن مقرر ڪيو وڃي, مٿين درجن ۾ ٻارهين ڪلاس تائين رائج ڪئي ويندي.

- سنڌي ٻوليءَ جي واڌاري ۽ ثقافتي ترقيءَ لاءِ حڪومت اڪيڊميون ۽ سنڌيءَ جو واڌارو بورڊ ٺاهي سگهي ٿي.
- حڪومت، آئين جي فقرن جي دائري اندر رهندي، آفيسن ۽ سرڪاري جڳهن تي سنڌيءَ جو استعمال درجي بدرجي انتظام ڪري سگهي ٿي.
- مٿين عام اختيارن کي نقصان پهچائڻ کان سواءِ، اهڙا قاعدا خاص طرح سان هيٺين مقصدن لاءِ ٺاهي سگهجن ٿا:

(الف) سنڌي ٻوليءَ کي، درجي بدرجي، پڙهائيءَ لاءِ لازمي مضمون جي طور تي رائج ڪرڻ.

(ب) اڪيڊمين ۽ بورڊن جو ٺاهڻ ۽ انهن جو عمل ۾ آڻڻ ۽ انهن جي اختيارن ۽ ڪمن جي وضاحت ڪرڻ.

(ج) آفيسن ۽ سرڪاري ڪاتن، اسيمبلي، عدالتن ۽ ادارن وغيره ۾ سنڌي زبان جو درجي بدرجي استعمال." (7)

بل ۾ موجود انهن سڀني نڪتن باوجود سنڌيءَ سان تعصب جو سلسلو مختلف صورتن ۾ جاري رهيو. جنهن جا اثر سنڌي ادب ۽ سنڌي مختصر ڪهاڻيءَ تي پڻ ظاهر ٿيا. هيٺ ان وقت جي پنج نمائنده ڪهاڻين کي هن مقالي ۾ شامل ڪري، انهن جو جائزو ورتو ويو آهي. اهو پڻ ته سنڌي ٻوليءَ سان ڪهڙو سلوڪ رکيو ويو ان جا عڪس ڏسي سگهجن ٿا.

1. ڪهاڻي: 'نظريہ اسلامستان'

ناماري ترقي پسند اڳواڻ، ليکڪ ۽ قانوندان رسول بخش پليجي جو هڪ تعارف ڪهاڻيڪار جو پڻ آهي. رسول بخش پليجي جي ڪهاڻين ۾ سنڌي ماڻهن ۽ سنڌي ٻوليءَ جو مقدمو سدائين نمايان نظر ايندو. هُن جي ڪهاڻي 'نظريہ اسلامستان' سنڌ ٻوليءَ جي محرومين بابت لکي وئي آهي؛ جنهن اندر اها سالن کان شڪار رهندي پئي اچي. رسول بخش پليجي جي ڪهاڻي 'نظريہ اسلامستان' سال 1972 ۾ 'سهڻي' رسالي ۾ شائع ٿي. بعد ۾ ساڳي ڪهاڻي هن جي ڪتاب 'پسي ڳاڙها گل' جي ڊجيٽل ايڊيشن ۾ شامل ڪئي وئي، جيڪو ڪتاب 2016 ۾ 'سنڌ سلامت ڪتاب گهر' آن لائين پڙهڻ لاءِ رکيو ويو آهي. 'نظريہ اسلامستان' ۾ مستقبل جي حوالي سان سال 1990 لکيو ويو هو. جنهن ۾ 'اسلامستان' نالي هڪ ملڪ جي ڏهين سالگره جي موقعي تي ملڪ جي اڳواڻ کي آمريڪا جي هڪ مشهور اخبار کي

انٽرويو ڏيندي ڏيکاريو ويو آهي. ڪهاڻي ’نظريہ اسلامستان‘ ان انٽرويوءَ ۾ ڪيل ڳالهين تي ٻڌل آهي.

ڪهاڻيءَ جي شروع ۾ ملڪ بابت اڳواڻ ٻڌائي ٿو تہ ”اڄ جنهن بهشت جي ٽُڪري کي اسين دولت خداداد اسلامستان چئون ٿا، سو 1980 کان اڳ هڪ اونداهو ۽ ويران رڻ پٽ هوندو هو، جنهن ۾ گهٽي پاڳي جانور ۽ بلائون رهنديون هيون.“ جنهن تي انٽرويو وٺندڙ صحافي هن کان آڏي پڇا جي انداز ۾ سوال ڪري ٿو تہ ”توهان چئو ٿا تہ هي علائقو هڪ ويران هو جڏهن تہ تاريخ ۾ هن علائقي کي سر سبز ۽ شاداب ملڪ سمجهيو ويندو هو؟“ جنهن تي اڳواڻ ڪاوڙجي وڃي ٿو.

’نظريہ اسلامستان‘ ڪهاڻيءَ جي ابتدا ۾ سنڌ جي حوالي سان سڌي ريت ڳالهيون شامل نہ ڪيون ويون آهن. اڳتي هلي ڪهاڻيڪار ڪجهہ اشارا ڏئي ٿو. جئين، ”لمبي جدوجهد کانپوءِ فلسطين کي آزاد ڪرائي هڪ يڪي عرب رياست ٺاهي وئي. جنهن تي پوءِ ٻهار مان آيل مهاجرن اسلامستان نالو رکيو.“ اُن کانپوءِ ليڪ معاملن کي چٽي ڪرڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. جنهن ۾ اسلامستان جو اڳواڻ هي دعوا ڪري ٿو تہ:بل ”هي ملڪ حضرت نقش فرياديءَ ان تصور جي تصوير چٽي. حضرت بيانبازي ان جي حمايت ۾ تقرير جا شعلا پڙڪايا. حضرت ترت تماشائيءَ ان جي حمايت ۾ مظاهرن جو انتظام ڪيو ۽ پنج لک اردو پرستن هن حقير فقير جي اڳواڻيءَ هيٺ مشرقي پاڪستان مان هجرت ڪري اچي اسلامستان ٺاهيو.“

اڳتي هلي موضوع جي مناسبت سان ٻوليءَ جو ذڪر اچي ٿو. جنهن ۾ اسلامستان جو قائد چوي ٿو. ”هتي ٻوليءَ بابت ڪنهن بہ قسم جو فرق، زيادتي، مجبوري يا پابندي ڪانهي. هر ڪو آزاديءَ سان اردو ڳالهائي لکي پڙهي سگهي ٿو. مقامي ماڻهن کي تازو مشاعرن ۾ شامل ٿيڻ ۽ شعراءِ ڪرام کي داد ڏيڻ جو بہ حق ڏنو ويو آهي. اردوءَ بابت ڪا بہ زبردستي ڪانهي. جيڪو اردو نٿو ڳالهائي سگهي، تنهن کي تازن لساني اصلاحن ۾ چپ رهڻ جو مڪمل حق ڏنو ويو آهي. اردو نہ ڳالهائي سگهڻ جي ڏوهہ ۾ جيڪي مجرم سزائون ڪاٽي رهيا آهن، تن سڀني جون سزائون اڌو اڌ گهٽائڻ جو مون تازو اعلان ڪيو آهي.“ ڪهاڻيءَ ۾ تصوراتي طور تہ ڪنهن عرب ملڪ تي قبضي جي ڳالهہ ڪئي وئي آهي. جيئن، ”مقامي جاهلن جي عربي لهجي ۾ ڳالهائڻ تي قانوني بندش جو تعلق آهي، تہ تجرباتي طور ڇهن مهينن لاءِ رات جو 12 وڳي کانپوءِ صبح جو 5 وڳي تائين پنهنجي گهر ۾ مقامي عربي لهجي ۾ ڳالهائڻ وارن تي ڪوبہ قدم نہ کنيو ويندو. توقع آهي تہ انهيءَ عرصي اندر هو ايتري اردو سِکي

وٺندا جو گهرن ۾ نظريہ اسلامستان ۾ ملڪي قانونن جي پيچڪڙي ڪرڻ کان بچي پوندا.“ اڳتي هلي عربي ٻوليءَ بابت ڪهاڻيءَ ۾ لکيو ويو آهي تہ ”آءٌ هڪ دفعو وري بہ دُنيا اڳيان وضاحت ڪرڻ لاءِ تيار آهيان. پهرين ڳالهہ تہ عربي نالي دُنيا ۾ ڪا بہ ٻولي ڪانهي...“ هو ان بابت وضاحت ڪندي چوي ٿو تہ

”لکنؤ جي آسپاس جي هڪ ڏهاتي علائقن جا ماڻهو اردو ڳالهائڻ ’اري پئي، اري پئيي‘ جو تڪيہ ڪلام گهڻو استعمال ڪندا آهن. انهيءَ تڪيہ ڪلام سبب سندن اردو لهجي کي ’اري پئي‘ لهجو سڏيو ويندو آهي، جو لفظ پوءِ ڪثرت سان استعمال ٿيڻ سبب بگڙجندو بگڙجندو اربي يا عربي لهجو ٿي پيو. اها آهي حقيقت، جنهن کي يهودي پروپيگنڊا بازن ڦيرائي هڪ ٻولي بڻائي وڌو آهي.“ ...!“

ڪهاڻي ’نظريہ اسلامستان‘ جي ’سيٽنگ‘ ۾ جتي ڪنهن عرب ملڪ جو ذڪر ملي ٿو اتي حالتون وري پاڪستان جون لکيل آهن. جنهن جي هر منظر ۾ سنڌ سان زيادتيءَ جي ڪهاڻي نظر اچي ٿي. ڪهاڻيءَ ۾ ’مهاجر، بهاري، اردو‘ اهڙا اصطلاح آهن، جن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو تہ هيءَ ڪهڙي ديس جي ڪهاڻي آهي.

رسول بخش پليجي جي ڪهاڻي ’نظريہ اسلامستان‘ ۾ افسانوي انداز سان مقامي ماڻهن سان ورهاڱي کانپوءِ جي ويڌن کي بيان ڪيو ويو آهي. ڪهڙي ريت ٻوليءَ جي بنياد تي ئي مقامي ماڻهن سان ويساهہ گهاتيون ڪيون پيون وڃن. ڪهاڻيءَ ۾ اردوءَ کي اعليٰ ٻولي ڏيکاريو ويو آهي، جڏهن تہ سنڌي، ’عربي‘ جي استعاري سان متيپيد جي ور چڙهيل ڏيکاري وئي آهي. (8)

2. ڪهاڻي: ’عشق ۽ انٽرويو‘

نامياري ڪهاڻيڪار امر جليل جي ڪهاڻي ’عشق ۽ انٽرويو‘ هُن جي مشهور ڪتاب ’دل جي دنيا‘ ۾ شائع ٿي. هيءَ ڪهاڻيءَ سنڌي ٻوليءَ جي پوزيشن ۽ ڌاري ٻوليءَ جي ان مٿان هروپرو جي نفسياتي برتريءَ کي ظاهر ڪري ٿي. اهو پڻ تہ سنڌي ٻوليءَ مٿان اهڙي زيادتيءَ جي صورت ۾ حالتن ۾ سنڌي ڪهاڻيڪار پوئتي نہ هٽيا. سنڌي ٻوليءَ سان ناروا سلوڪ خلاف امر جليل پڻ ڪيترين ئي ڪهاڻيون لکيون. انهن ۾ ’عشق ۽ انٽرويو‘ بہ شامل آهي.

امر جليل جي ڪهاڻي ’عشق ۽ انٽرويو‘ ۾ هڪ اهڙي بيروزگار نوجوان جي ڪٿا آهي، جيڪو ڪنهن وڏي نوڪريءَ جي تلاش ۾ رهي ٿو. هو هڪ انٽرويو ۾ ٻوليءَ بابت سوال جي جواب ۾ چئي ٿو: ”نہ سائين. مان بنگالي ٻولي سکندو آهيان،

جيئن تہ ’تومي اماڪي گهيرينا ڪارو بولائي، امي ماڪي پالو پاشي‘ ڪيئن پسند آيو جملو.“ جنهن تي هن کان ٻيو سوال ڪيو ويجي ٿو تہ ”پلا اردو ٻولي بہ ڄاڻين؟“ انٽرويو انگريزيءَ ۾ هلي رهيو هو تہ هو جواب ۾ چئي ٿو ”ها. فلمن جا ذري گهٽ سيئي ڊائلاگ سمجهي ويندو آهيان.“ ’عشق ۽ انٽرويو‘ ۾ ان وقت ٻوليءَ بابت نهايت حساس مڪالما اچي وڃن ٿا، جڏهن کي فقط ان بنياد تي نوڪري نہ ٿي ڏني وڃي تہ هن کي اردو ڳالهائڻ نہ ٿي اچي. ”هن نوڪريءَ ۾ توکي سڄو ڪم اردوءَ ۾ ڪرڻو پوندو. جيئن تہ توکي اردو چڱيءَ طرح نٿي اچي، تنهن ڪري اسان توکي نوڪريءَ ۾ نہ کڻنداسين.“ اها ڳالهہ ٻڌي ڪهاڻيءَ جو مرڪزي ڪردار ڳالهايو: ”سائين منهنجي پيءُ کي انگريز مائي باپ ان ڪري نوڪريءَ ۾ نہ کنيو هو جو منهنجو پيءُ انگريزي نہ ڄاڻندو هو. توهان مون کي نوڪريءَ ۾ ان لاءِ نٿا کڻو، جو مان اردو نٿو ڄاڻان. ڪٿي ائين تہ ناهي، انگريز سوٽ لاهي، شيرواني پائي موٽي آيا آهن.“

ڪهاڻي ’عشق ۽ انٽرويو‘ سنڌي ٻوليءَ سان روا تعصب کي وائکو ڪري ٿي. ڪهڙي طرح سنڌيءَ مٿان ڌارين ٻولين کي برتر ڏيکارڻ جي ڪوشش ۾ اهڙيون حرڪتون پڻ ٿينديون رهيون، جيڪي ڪنهن بہ مهذب معاشري ۾ نہ ٿيون سونهن. سنڌيءَ ٻوليءَ سان پنهنجي ديس ۾ اهڙو سلوڪ شايد دنيا جي ڪنهن بہ علائقي ۾ نہ ٿيندو هجي. امر جليل جون هي سٽون سڄي ڪهاڻيءَ جو تت آهن ۽ انهن ۾ سنڌي زبان سان تعصب جو پورو داستان پڻ ملي ٿو: ’توهان مون کي نوڪريءَ ۾ ان لاءِ نٿا کڻو، جو مان اردو نٿو ڄاڻان.‘ (9)

3. ڪهاڻي: ’منظر – جنهن جو ڪو انت ڪونهي‘

اوڊيهہ سو اسيءَ جي ڏهاڪي ۾ نورالهديٰ شاهہ سنڌي ٻوليءَ جي نمائنده ڪهاڻيڪار آهي. سندس ڪهاڻين ۾ سماج ۾ عورت سان ٿيل زيادتين جو تفصيلي ذڪر موجود آهي. هن اڳئي دور سنڌ ۾ ٿيندڙ ڌارين جي ارهہ زوراين تي بہ لکيو آهي. هوءَ پنهنجي ڪهاڻي ’منظر – جنهن جو ڪو انت ڪونهي‘ انهن زيادتين تان پردو کڻي ٿي، جنهن ۾ سنڌي ماڻهن کي انهن جي ثقافت ۽ ٻوليءَ جي بنياد تي نقصان رسايو ويو.

ڪهاڻي ’منظر – جنهن جو ڪو انت ڪونهي‘ سال 1990 جي ٽماهي ’مهراڻ‘ جي ٽئين شماري ۾ شائع ٿي. بعد ۾ نورالهديٰ شاهہ جي ڪتاب ’رڻ ۽ رڃ جو اتهاس‘ ۾

شامل ڪئي وئي. هن ڪهاڻيءَ ۾ هڪ اهڙي ماڻهوءَ جو ذڪر آهي, جيڪو ٻوليءَ ۽ ثقافت جي بنياد تي ٿيل وڳوڙن ۾ ذهني مريض بڻجي وڃي ٿو. ڪهاڻيءَ جي شروعاتي جملن ۾ ئي ان ڪردار جي ذهني ڪيفيت ۽ ڪرب جو اندازو لڳائي سگجهي ٿو. "شهر سڄي کي سانت ڳڙڪائي وئي آهي (سانت/موت!؟) ڇا ماڻهو مري ويا آهن؟ ڇا باقي ڪتا جيئرا بچيا آهن, ڇونڪ لاءِ, مري ويل/ اتفاق سان زنده رهجي ويل ماڻهن جو ماس ڇٽڻ لاءِ؟ مان ڪٿي آهيان؟ (ڪير آهيان؟) هي ڪهڙو شهر آهي؟ ڇا مان اُهو ئي آهيان, جيڪو هئس يا مان اُهو ناهيان!؟. جيڪو ڪجهه آهي ڇا اُهو ناهي ۽ جيڪو ڪجهه ناهي ڇا اُهو ئي آهي!؟. گذريل ٽن ڏينهن ۽ راتين کان انهيءَ قبر (گهر/قبر!؟) ۾ پوريو پيو آهيان/پوريو ويو آهيان. ٻن حصن ۾, وچ تان ڪپجي, اڌ ٿي, ورهائجي ويو آهيان جڻ."

ڪهاڻي 'منظر – جنهن جو ڪو انت ڪونهي' ۾ ان شخص جي حالت فقط ان ڪري آهي جو هو سڄي شهر ۾ فساد برپا آهن. هو انهن کان فرار چاهي ٿو. وڳوڙن جي نتيجي ۾ لاڳو ٿيل ڪرفيو ۾ هو گهر ۾ ويهي روحاني اذيت جو شڪار نظر اچي ٿو. ان جي وچ ۾ هو سوچي ٿو ته "ڪرفيو ۾ هاڻي جيڪو وقفو ٿيندو, اُنهيءَ ۾ نڪري ويندس. ڪنهن دوست جي گهر يا ڀوءِ ڳوٺ پرا!؟ نه, اهو وڏيڪ خطرناڪ آهي. ها, اجا اُن ئي ڏينهن ته بازار ۾, منهنجين اکين جي سامهون بيٺل جيئرو جاڳندو ماڻهو بلڪل اوچتو لهوءَ ۾ لت پت ٿي ويو هو. مون ته بس هن جي پيٽ ۾ لٿل خنجر ڏٺو ۽ خنجر وارو هٿ هجوم ۾ گم. اُهو خنجر منهنجي پيٽ ۾ به ته لهي سگهيو ٿي نه! شڪر مان ان وقت پنهنجي ٻوليءَ ۾ نه ڳالهائي رهيو هئس. پيل به مون کي پيڻٿ شرٽ هئي. نه ته مان ڪپڙن مان, ٻوليءَ مان جي سڃاڻپ ۾ اچي وڃان ها ته......" ڪهاڻيءَ ۾ اڳتي هلي هو ٻوليءَ ۽ ثقافت جي بنيادن تي ٿيل جهيڙن کي هو هڪ خاص پئماني ۽ تورڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. هو سوچي ٿو ته "هينئر مسئلو ڪنهن به شخصي ڏوهه جو ڪونهي. مسئلو اهو آهي ته مان هن جي قوم مان ناهيان, هن جي ٻولي ڳالهائيندڙ ناهيان. پر – ان ۾ منهنجو ڪهڙو ڏوهه!؟ يا هو اسان جي قوم مان ناهي, اسان جي ٻولي ڳالهائيندڙ ناهي ته اُن ۾ اُن جو ڪهڙو ڏوهه؟ ڀوءِ – هي سڀ ڇا آهي؟ ڇو آهي؟ ڇا لاءِ آهي؟" انهن سوالن جا جواب اڳتي هلي ڪهاڻيڪاره پنهنجي ڪردار ذريعي هن طرح ڏيڻ جي ڪوشش ڪري ٿي ته "ماڻهن ۾ ٻولي يا قوميت مسئلو ناهي. ٻولي يا قوميت استعمال ڪئي/ڪرائي ويندي آهي, هٿيار طور. انهيءَ خونريزيءَ ۾ معاملو بلڪل ائين آهي, جيئن مفاد پرست ڊاڪٽر پنهنجي ڪمائيءَ خاطر مريض جي

مرض کي ڏيگهه پيو ڏيندو آهي.“ ڪهاڻي ۾ اڳتي هلي ليکڪ خود ڪلاميءَ جي صورت ۾ هڪ سوال اٿاري ٿي، ”ڪنهن به ماڻهوءَ کي اهو ممڪن ڪيئن آهي ته مان ماڻهوءَ کي ماريان. اهڙو ماڻهو جنهن کي مان سڃاڻان به نٿو. واٽ ويندو. عين وچ سڙڪ تي، سڙڪ کي پار ڪرڻ دوران، هن ڪناري تي پهچڻ کان پهرين شوٽ ڪري ڇڏيان. هن کي گهر پهچڻ نه ڏيان. هن جي هٿ ۾ جيڪو ڪاڏي پيتي جو سامان آهي، ان کي سڙڪ تي ڦهلائي ڇڏيان پوءِ پاڻ گم ٿي وڃان. صبح اخبار ۾ هن جو نالو پتو ٻولي، قوميت پڙهي، مان پاڻ جيئڻ جو ساهس ماڻيان!؟“

سنڌ ۾ ان وقت ٻوليءَ جي سبب ڪري ڪهڙي ريت ماڻهو ماريا پيا ويا. ان جي شدت جو اندازو نورالهديٰ شاهه جي هن ڪهاڻي ’منظر – جنهن جو ڪو انت ڪونهي‘ مان لڳائي سگهجي ٿو. ڪهاڻيءَ ۾ جتي لساني وڳوڙن جي انتها درجي جي منظر ڪشيءَ ڪئي وئي آهي. اتي ڪجهه سوال به آهن. جهڙي ريت: ”ڇا اسان کي ڪنهن گڏيل قبر ۾ پوريو ويندو!؟ رنگ، نسل، مذهب، قوم، ٻولي، نظرئي ۽ اختلافي نقطي کان هٽي ڪري، ڪوٺيل اجتماعي قبر. اجتماعي جنازي نماز. خبر نه پوندي ته ڪهڙا لاش هن گروهه جا آهن ۽ ڪهڙا لاش هُن گروهه جا آهن! لاش!؟ ڪهاڻيءَ جي آخر ۾ ٻاهر فائرنگ ۽ هن جي در تي تيز ڪڙڪن جو آواز ٿئي ٿو. هو پڇاڙيءَ تائين اهو فيصلو ناهي ڪري سگهيو ته هن کي در کولڻ گهرجي يا نه! (10)

4. ڪهاڻي: ’حمود الرحمان رپورٽ جو گم ٿيل باب‘

امر جليل جي هيءَ ڪهاڻي ڪتاب ’سنڌو بقا، مان فنا آهيان‘ ۾ شامل آهي. ڪهاڻيءَ پنهنجي نالي جيان تمام گهڻي واضح آهي. 16 ڊسمبر 1971ع ۾ اوير پاڪستان جي جدا ٿيڻ جي سانحي جي پس منظر ۾ لکي وئي، بعد ۾ حڪومت بنگال جي الڳ ٿيڻ تي عدالتي ڪميشن ويهاري جنهن کي ’حمود الرحمان ڪميشن‘ جو نالو ڏنو ويو.

ڪهاڻيءَ ۾ رپورٽ جي آڌار تي انهن معاملن جو ذڪر ڪيو ويو آهي، جيڪي بنگال جي الڳ ٿيڻ جا بنيادي سبب هئا. جنهن ۾ ٻوليءَ جو اشو اهم جڳهه والاري ٿو. ڪهاڻيءَ جي شروعاتي جملن ۾ امر جليل جو روايتي انداز ڏسي سگهجي ٿو. هو ڪهڙي طرح طنز جي سان ڪهاڻيءَ جي ابتدا ڪري ٿو. ”حمود الرحمان رپورٽ جو سڀ کان اهم گم ٿي ويل سڄو سمورو باب اصلي حالت ۾ مون وٽ آهي. اِن کان اڳ جو ايجنسين جا ذهين ترين ڪارندا پڇا ڳاڇا لاءِ ڪنهن ڪاري رنگ جي هونڊا اڪارڊ ۾ مون کي

ڪنهن ڪٽي وڃن. ۽ پڇا ڳاڇا دوران منهنجو بڻ بنياد ڪڍي ڇڏين ۽ هابيل جي قتل جو مون کان اقرار ڪرائين. مان الله سائين کي حاضر ناظر ڄاڻي واضح ڪرڻ ٿو چاهيان تہ حمود الرحمان رپورٽ جو اهم گم ٿيل باب مون کي پاڪستان جي نہ ڪنهن دشمن ڏنو آهي،۽ نہ ئي ڪنهن دوست. حمود الرحمان رپورٽ جو اهم باب مون ڦٽ پاٽ تان ڏيڍ رپئي ۾ خريد ڪيو هو ۽ هيئين سان هنڍايو هو.“

امر جليل جي ڪهاڻي ’حمود الرحمان رپورٽ جو گم ٿيل باب‘ ۾ جتي انهن سيني محرڪن تي بحث ڪيو ويو آهي. اتي بنگالي ٻوليءَ بابت ڪجھ حساس نوعيت جي مسئلن تي پڻ تاريخ جي روشنيءَ ۾ نظر وڌي وئي آهي. جيئن هيٺ ڪهاڻي ’حمود الرحمان رپورٽ جو گم ٿيل باب‘ مان ڪجھ سٽن کي نقل ڪجي ٿو. ”پاڪستان ٺهڻ کان فقط هڪ سال پوءِ، يعني 1948 ۾ مرڪزي حڪومت يڪجهتيءَ جي نالي ۾ ذوالفقار علي ڀٽي جي صلاح قبول ڪئي، ۽ بنگالي ٻوليءَ تي بنگال ۾ بندش وجهي ڇڏي. فرمان جاري ڪيائون تہ مشرقي پاڪستان ۾ لک پڙھ ۽ پڙهڻ پڙهائڻ جو ڪم بنگاليءَ بدران اردو ٻوليءَ ۾ ڪيو ويندو. باقي، بنگالي ٻولي روز مرھ جي وهنوار ۾ مقامي ٻوليءَ طور استعمال ٿيندي. بنگالي، جن کي پنهنجي ٻولي ۽ ثقافت سان بي پناھ پيار هو. مڇرجي پيا. اسڪول، ڪاليج ۽ يونيورسٽيون بند ٿي ويون. آفيسن کي تالا لڳي ويا. ڪاروبار ويهجي ويو. بنگالي اديب، شاعر، دانشور، استاد، فنڪار، آرٽسٽ، پينٽر ۽ عام ماڻھو گھر گھاٽ ڇڏي ميدان ۾ نڪري آيا. خوفناڪ ويڙھ هلي، ڏگهي عرصي تائين هلي، جنهن ۾ بيشمار بنگالي مارجي ويا .ٻرندڙ جبل ۾ اندر ئي اندر ڦيٽ ٻري پيا .مضبوط مرڪزي حڪومت ڪنبي ويئي. فرمان واپس ورتو ويو. بنگالي ٻوليءَ کي نہ فقط بنگال ۾ بلڪ سموري پاڪستان لاءِ قومي ٻولي جو درجو ڏنو ويو. ذوالفقار علي ڀٽي وڏي چالاڪيءَ سان جدائيءَ جي جبل ۾ دونهي دکائي ڇڏي. ڪنهن کي خبرئي نہ پئي تہ اِها دونهي ٻاويهن سالن ۾ ٻارڻ ٻاري ڇڏيندي.“ ڪهاڻيءَ جي انهن سٽن ۾ حمود الرحمان ڪميشن جي حوالي سان لکيو ويو تہ اولھ پاڪستان جي جدائي جو سبب ذوالفقار علي ڀٽو هو. آخر ۾ ان جو اظهار پڻ هنن جملن ۾ ڪيو ويو آهي تہ ”گم ٿيل باب ۾ هڪ هنڌ لکيل آهي تہ جنرل نيازي ۽ سندس بهادر ساٿي ڪنهن بہ قيمت تي هندستاني فوج جي جنرل اروڙا آڏو پيش پوڻ لاءِ تيار نہ هئا. بلڪ جامِ شهادت نوش ڪرڻ لاءِ تيار هئا پر، ذوالفقار علي ڀٽي جي چوڻ تي جنرل نيازي ۽ سندس

ساٿين هٿيار ڦٽا ڪيا، ۽ جنرل اروڙا آڏو پيش پيا .اهڙي نموني ذوالفقار علي ڀٽو پاڪستان ۾ اَڌ ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيو.“ (11)

امر جليل جي ’حمود الرحمان رپورٽ جو گم ٿيل باب‘ ۾ جتي حمود الرحمان رپورٽ ۾ بنگالي ٻوليءَ جي بابت لکيو ويو آهي. اتي ان جي پسمنظر ۾ سنڌي ٻوليءَ جي معاملن کي به ڏسي سگهجي ٿو.

5. ڪهاڻي: ’اتساهه جو موت‘

ڪهاڻي ’اتساه جو موت‘ سنڌ جي مشهور ڪهاڻيڪار منير احمد ’مانڪ‘ جي لکيل آهي. هيءَ ڪهاڻي مانڪ جي ڪتاب ’حويليءَ جا راز‘ ۾ شائع ٿي. منير احمد مانڪ، ستر جي ڏهاڪي جو حساس ڪهاڻيڪار ٿي گذريو آهي. هي اهو ئي دؤر هو جنهن ۾ سنڌي ٻوليءَ سان تعصب وارو سلوڪ روا رکيو پئي ويو. اهڙي حالتن ۾ مانڪ به خاموش نه ويٺو. هن پنهنجي مختلف ڪهاڻين ۾ ان جو ذڪر ڪيو آهي. ڪهاڻي ’اتساه جو موت‘ ۾ جيتوڻيڪ موضوع سنڌ سان ورهاڱي جي هاجي ڪان هلندڙ حالتن ۾ سنڌي ماڻهن سان زيادتين جا ڪافي داستان آهن، پر ان ۾ مانڪ ٻوليءَ بابت ڪيترو حساس نظر اچي ٿو. ان جو اظهار هُن ڪجهه هِن ريت ڪيو آهي. ”هيءُ ان ماءُ جي لال جو ذڪر آهي، جيڪو ٻوليءَ وارن ڪرايل فسادن ۾ گوليءَ جو شڪار ٿيو.“

مانڪ جي ڪهاڻي ’اتساه جو موت‘ ۾ ان جو هڪ جملو ئي پوري ڪهاڻيءَ کي بيان ڪرڻ لاءِ ڪافي آهي جنهن ۾ هو هڪ نوجوان جي ماءُ جو درد بيان ڪندي چئي ٿو: اهو ٻوليءَ وارن فسادن ۾ موت جو ڪاچ ڀڃي ويو هو. هن ڪهاڻيءَ ۾ ٻيا به ڪيترائي مسئلا سامهون آندا ويا آهن. جن جو تعلق به سنڌ جي ثقافت سان ئي آهي. ڪهاڻيءَ جي هر سٽ ۾ سنڌي ماڻهو جي درد جو بيان جهلڪي ٿو. ان حوالي سان چئي سگهجي ٿو ته ورهاڱي ڪانپوءِ سنڌي زبان جو اهم ۽ بنيادي حق هو ۽ انصاف کي مدنظر رکندي ان کي اردوءَ وانگر، پاڪستان جي قومي ۽ سرڪاري زبان بنايو وڃي، ڇو ته لساني ۽ علمي خيال کان ’سنڌي زبان‘ ۽ ان جومزاج ۽ صالح عنصر، ادب ۽ فن، شاعري ۽ علمي ذخيرو لغت ۽ گرامر نهايت ترقي يافته آهن. سنڌي زبان پاڻ وٽ جيڪي لساني خصوصيتون رکي ٿي، سي اهڙيون ڪامل ۽ جامع، حسين ۽ دلڪش آهن، جي خود اردوءَ ۾ به ڪين آهن، پر بدقسمتيءَ سان ائين نه ڪيو ويو. نتيجي ۾ سنڌي ماڻهن ۾ خاموشيءَ سان اهڙين تحريڪن جنم ورتو

جن ۾ اهو نُڪتو اهميت اختيار ڪري ويو تہ سنڌي زبان ڪي ٻين ٻولين جي مقابلي ۾ گهٽ نہ ليکيو وڃي. (12)

سنڌي ٻولي جي مڙني صنفن ۾ ان ڳالھ جو برملا اظهار بہ ٿيندو رهيو. ڪهاڻي ڪيتر ۾ پڻ ان جو دليريءَ سان اظهار ٿيو. امر جليل، هجي يا نجم عباسي، رسول بخش پليجي کان منير احمد ماڻڪ تائين، مڙني ڪهاڻيڪارن ان جو بي باڪيءَ سان اظهار ڪيو جيڪو يقينن قابلِ تحسين آهي.

نتيجو:

سنڌي ٻوليءَ جي مٿان هر مشڪل گهڙيءَ ۾ سنڌ جا ڪهاڻيڪار ڪڏهن بہ پوئتي نہ رهيا. ادب جي ٻين صنفن جيان ڪهاڻيءَ ۾ بہ سنڌي ٻوليءَ سان زيادتين خلاف ڪليل ريت اظهار ڪيو ويو. جائزي ۾ پيش ڪيل ڪهاڻيون ان ڳالھ جي شاهدي ڏين ٿيون تہ سنڌي ڪهاڻيڪار، سنڌي ٻوليءَ بابت ڪيترو حساس رهيو آهي. هو نہ صرف انهن ناجائزن جو بهادريءَ سان ذڪر ڪري ٿو پر انهن عملن جي نندا پڻ ڪري ٿو جن جي وسيلي سنڌيءَ کي باقي ٻولين کان پوئتي ڌڪڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. پوءِ هو ان ۾ ڪيتري قدر ڪامياب وڃي ٿو، اهو فيصلو تہ تاريخ تي ڇڏجي ٿو. البتہ ايترو سو ضرور آهي تہ اتهاس جي پنن ۾ سنڌي ليکڪ پنهنجو احتجاج ضرور لکرائيندو رهيو آهي.

حوالا

1. ڪاغذي، ارشاد. مادري ٻولين بابت يونيسڪو جي تحقيق. حيدرآباد: روزاني عبرت. 2016. ص، 06.
2. Shafi , Mohammad. Language Controversy in Sindh. Middle East Research and Information Project, Inc. Vol. 2, No. 11 (Aug., 1972), pp. 9-19.
3. قريشي، اعجاز. 2017. سنڌي ٻوليءَ بابت مقالا ۽ مضمون. حيدرآباد: سنڌي لئنگيج اٿارٽي.
4. ڪاغذي، ارشاد. مادري ٻولين بابت يونيسڪو جي تحقيق. حيدرآباد: روزاني عبرت. 2016. ص، 06.
5. گرامي، غلام محمد. ايڊيٽوريل. (تہ ماهي مهراڻ) ڄامشورو: سنڌي ادبي بورڊ. 1972. ص، 02.
6. گرامي، غلام محمد. ايڊيٽوريل. (تہ ماهي مهراڻ) ڄامشورو: سنڌي ادبي بورڊ. 1972. ص، 02.

7. گرامي، غلام محمد. ايڊيٽوريل. (ٽہ ماهي مهراڻ) ڄامشورو: سنڌي ادبي بورڊ. 1972. ص، 02.
8. پليجو، رسول بخش. پسي ڳاڙها گل. ڪراچي: نيو فيلڊس پبليڪيشن.
9. جليل، امر. دل جي دنيا. ڪنڊيارو: روشني پبليڪيشن. 1998. ص، 43.
10. شاهہ، نورالهديٰ. رڻ ۽ رڃ جو اتهاس. ڪنڊيارو: روشني پبليڪيشن. 2007. ص، 68.
11. جليل، امر. سنڌو بقا، مان فنا آهيان. ڪراچي: ڪاڇو پبليڪيشن. 2012. ص، 108.
12. ماڪ، منير احمد. حويليءَ جا راز. ڪنڊيارو: روشني پبليڪيشن. 2003. ص، 89.